فصلنامهٔ علمی ـ پژوهشی رفاه اجتماعی، سال پانزدهم، شماره ۵۹

نقش گردشگری شهری در رفاه اجتماعی سکونتگاههای غیررسمی اسلامشهر (از منظر اهالی محلی و مسئولین شهری)

طیبه سلمانی شیک،* سعید گیوه‌چی،** علی‌اکبر نظری***

مقدمه: *مفهوم پایداری در توسعه با بسترسازی برای افزایش رفاه شهروندی ممکن می‌شود که بهبود زیرساختها و مسکن شهری و توزیع مناسب و عادلانه تسهیلات و خدمات شهری را به دنبال دارد. تحقیق حاضر با هدف بررسی نقش گردشگری شهری در رفاه اجتماعی ساکنان سکونتگاههای غیررسمی از دیدگاه مردم محلی و مسئولین شهری در شهرستان اسلامشهر استان تهران انجام پذیرفت.*

روش: *پژوهش حاضر به پیمایش در بین ۳۱۵ نفر از مردم و ۳۰ نفر از مسئولین شهری شهرستان اسلامشهر پرداخته است.*

یافته‌ها: *دیدگاه مردم محلی و مسئولان شهری در زمینه نقش گردشگری شهری در فقرزدایی سکونتگاههای غیررسمی در سه گویه افزایش شغلهای مرتبط با گردشگری، توسعه زیرساختها و توسعه تشکیلات گردشگری و افزایش فضاهای تجاری با هم متفاوت است. همچنین، دیدگاه این دو گروه در زمینه نقش گردشگری شهری در مسائل اجتماعی، فرهنگی و محیطی مناطق زاغه‌نشین با یکدیگر متفاوت است.*

بحث: *حل مشکل سکونتگاههای غیررسمی در شناخت ابعاد مختلف مسائل آنها و بهره گیری از مشارکتشان در پیداکردن راه حلهای اقتصادی و اجتماعی نهفته است. تحقق راهبردهای توسعه گردشگری شهری پایدار، یکی از مهم‌ترین پیشنهادات برای کاهش فقر و بهبود شرایط فرهنگی و اجتماعی در این مناطق می‌باشد.*

واژگان کلیدی: اسکان غیررسمی، رفاه اجتماعی، گردشگری شهری

تاریخ دریافت:۹۴/۱/۱۶ تاریخ پذیرش: ۹۴/۹/۱۷

* دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت جهانگردی، دانشگاه آبا آبیک قزوین، (نویسنده مسئول)، <t_salmani3@yahoo.com>
**دکتر جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تهران
***دکتر مدیریت خدمات بهداشتی و درمانی، دانشگاه آبا آبیک قزوین

مقدمه

گردشگری در قالب الگوهای خاص فضایی به وجود می‌آید و یکی از این الگوها گردشگری شهری است که دسته‌ای از فعالیتهای اقتصادی با نتایج مهم اجتماعی، اقتصادی و محیطی در شهرها می‌باشد (گلیسر و شاپیرو[1]، ۲۰۰۱).

مهم‌ترین نظریه مربوط به پیدایش سکونتگاههای غیررسمی نظریه استفاده از اراضی شهری است. در این نظریه شکل و نظام فضایی خاصی که شهر به خود می‌گیرد نتیجه رقابت گروه‌های مختلف شهری در جهت احراز موقعیت شهر به شکل رقابتی است. در این صورت بازندگان این رقابت در بازی با طبقه ثروتمند، نواحی پست و ارزان قیمت را جهت سکونت انتخاب می‌کنند و در نتیجه به ظهور پدیده‌هایی نظیر زاغه‌نشینی، اسکان غیررسمی، حلبی آباد و مانند آن دامن می‌زنند (زاهدانی، ۱۳۶۹).

با بررسی راه‌حلهای توسعه زندگی حاشیه‌نشیان به سه نوع روش فراروی مدیران و برنامه‌ریزان شهری در ایران برای دستیابی به توسعه متوازن شهری خواهیم رسید:

۱- **تصور راندن مهاجران از شهر یا کوشش در این جهت**. این تاکتیک را برخی محققان تاکتیک ورود ممنوع خوانده‌اند. در ایران بعد از انقلاب با صدور کارت سکونت شهری، چنین سیاستی اعمال شد اما مؤثر نیفتاد.

۲- **نادیده گرفتن اسکان غیررسمی** و تصور اینکه انگار چیزی اتفاق نیفتاده است و انتظار داشت که موضوع خود به خود حل شود.

۳- **قبول واقعیت اسکان غیررسمی** از جانب مسئولان و سپس کنترل و هدایت آن در چارچوب طرحهای توسعه شهری، به‌گونه‌ای که از جمعیت جدیدی که به شهرها سرازیر می‌شوند و ازدیاد ثروت ملی استفاده کنند. در این‌باره جمعیت مهاجر جدید در روند

1. Glaeser and Shapiro

شهرنشینی و توسعه شهرها به خدمت گرفته می‌شوند و از این اضافه جمعیت در جهت رفاه و آسودگی استفاده به عمل آمده است (نقدی و صادقی، ۱۳۸۵)

راه‌حل اول و دوم که مردود است. راه حل سوم به رسمیت شناختن مسأله، پذیرش آن و تلاش جدی برای پیشگیری و ساماندهی مسأله است. یکی از راهکارهای مؤثر در کنترل و هدایت این محلات، گردشگری زاغه‌نشین یا حاشیه‌نشین[1] است. در متون و طبقه‌بندیهای گردشگری، کمتر اشاره‌ای به گردشگری زاغه‌نشین یا اسکان غیررسمی شده است. در و ژافه[2] (۲۰۱۲) طی پژوهشی تطبیقی به گردشگری زاغه‌نشین در منطقه آمریکای لاتین، کارایئب، مکزیک و جامائیکا پرداخته و بیان داشتند که گردشگری زاغه‌نشین، فقر و خشونت را به یک محصول گردشگری تبدیل می‌کند و این نوع گردشگری را یک پدیده پیچیده می‌دانند. فرنزل[3] (۲۰۱۳) پژوهشی با عنوان «گردشگری زاغه‌نشین دز متن بحث گردشگری و فقر» را انجام دادند. در این پژوهش به بررسی این پرسش پرداخته شده است که فقرا چگونه ممکن است از گردشگری بهره‌مند شوند. نتایج، حاکی از این موضوع است که گردشگری در رفع فقر نقش دارد. در مقاله‌ای دیگر چگا و موساکا[4] (۲۰۱۳) به بررسی گردشگری زاغه‌نشین و سود این نوع گردشگری در منطقه کیبرا در کشور کنیا پرداختند. نتایج پژوهش حاکی از این بود که تورهای زاغه‌نشین به افزایش منافع ساکنان و بهبود شرایط زندگی آنان منجر می‌شود.

بنابراین، تحقیق حاضر با این پرسشها آغاز شده است که گردشگری زاغه‌نشین یا محلات پرجمعیت و کثیف شهری امروزه به‌وسیله گردشگران ثروتمندی که علاقمند به مشاهده فقیرترین بخشهای جهان هستند، تبدیل به صنعتی رو به رشد شده است اما واقعا چه چیز گردشگری زاغه‌نشین را ارتقا می‌دهد؟ آیا این نوعی گرایش نوین در صنعت گردشگری محسوب می‌شود؟ گردشگری زاغه‌نشین چه تأثیری بر مردمی دارد که سفر به این نواحی

1. Slum Tourism
2. Durr and Jaffe
3. Frenzel
4. Chege and Mwisukha

را در برنامه تعطیلات خود می‌گنجانند؟ و آیا این گردشگری بر توسعه پایدار محل مورد نظر و رفاه اجتماعی ساکنین آن تأثیر مثبت دارد یا خیر؟

مبانی نظری

۱- گردشگری شهری

گردشگری شهری عبارت است از مسافرت به شهر با انگیزه‌های مختلف بر پایه جاذبه‌های گوناگون، امکانات و تسهیلات شهری که در شخص ایجاد جذابیت و انگیزه می‌کند. گردشگری شهری ترکیب پیچیده‌ای از فعالیتهای مختلف است که از به هم پیوستن ویژگیهای محیطی و میزان توانمندی و کشش شهر در جذب بازدیدکنندگان و ارائه خدمات تشکیل می‌شود (موحد، ۱۳۸۶).

محیط‌های شهری از دو نقطه‌نظر در صنعت گردشگری اهمیت دارند، کانونهای شهری به لحاظ تمرکز جمعیت در آنها و فشارها و خستگیهای ناشی از کار، تلاش و فعالیت به‌عنوان مبدأ مسافرتهای گردشگری محسوب می‌شوند. از سوی دیگر به علت وجود امکانات معیشتی و رفاهی، فعالیتهای اقتصادی، بازرگانی، صنعتی، فرهنگی، سیاسی، بهداشتی، ارتباطی، فراغتی و داشتن جاذبه‌های تاریخی و گردشگری، به‌عنوان مقصد مسافرتهای گردشگری نیز به شمار می‌آیند (رضوانی، ۱۳۸۵). نواحی شهری به علت آنکه جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی بسیاری دارند غالباً مقاصد گردشگری مهمی محسوب می شوند. شهرها معمولاً جاذبه‌های متنوع و بزرگی شامل موزه‌ها، بناهای یادبود، سالنهای تأتر، استادیومهای ورزشی، پارکها، شهربازی، مراکز خرید، مناطق با معماری تاریخی و مکانهایی مربوط به حوادث مهم یا افراد مشهور را دارا هستند که خود گردشگران بسیاری را جذب می‌کند. علاوه بر این حتی در صورتی که جاذبه‌های گردشگری در مناطق غیرشهری واقع، باشند از آنجا که شهرها به پیرامون خود خدمات می‌دهند در رابطه با گردشگری قرار

می‌گیرند. لذا حجم زیادی از امکانات گردشگری در شهرها متمرکز می‌شوند. به‌عبارت دیگر محل سکونت، سرو غذا، ارتباطات حمل و نقل، و سایر خدمات گردشگری در شهرها واقع‌اند که بازدیدکنندگان از مناطق اطراف شهر، و خود شهر از آنها استفاده می‌کنند (پاپلی یزدی و سقایی، ۱۳۹۰).

۲- گردشگری پایدار شهری

لمن و کوگس[1] (۱۹۹۱) ادعا می‌کند که قرن بیست و یکم مواجه با بحث جدال‌انگیز توسعه پایدار با اولویت توسعه پایدار شهری خواهد بود. مک نیل معتقد است توسعه پایدار به میزان وسیعی با شهر ارتباط پیدا می‌کند. دلایل عمده این رابطه تنگاتنگ را باید در توزیع جمعیت، نقش و فعالیت دولتها در سطوح مختلف و تولید و مصرف کالاها و خدمات دید که، اثرات قابل توجه در رابطه با مسائل اکولوژیکی با سیستم‌های اقتصادی دارد. شهرها به‌عنوان مبدأ گردشگرفرست و هم به‌عنوان مقصد گردشگرپذیر محسوب می‌شوند هدف پروژه‌های گردشگری پایدار شهری توسعه و گسترش چارچوب‌های کلی برای شرکا مابین پژوهشگران، مقامات رسمی شهرها، و ابزارهای حکومتهای محلی درگیر در اصول پایداری و تصمیم‌گیری مشارکتی است (مولدان و بیلهارز، ۱۳۸۱). برنامه‌ریزی در رابطه با گردشگری شهری پایدار در برگیرنده سه سطح بازار، رشد شهری و اجتماعات محلی است. هر یک از این سطوح با در نظر گرفتن ظرفیت مدنظر در چهارچوب پایداری گردشگری می‌بایست به‌گونه‌ای برنامه‌ریزی شوند که کارکرد بهینه سیستم عرضه و تقاضای گردشگری را فراهم آورند (اورباس لی، ۱۳۸۰).

مهم‌ترین ابعاد توسعه پایدار شهری عبارت است از:

- پایداری اقتصادی
- پایداری طبیعی

1. Leman and Cox

- پایداری فیزیکی
- پایداری سیاسی (پاشیون[1]، ۲۰۰۳).

در گردشگری نیز فشار بین محیط و توسعه اقتصادی، توسعه پایدار را به‌عنوان ابزاری معقول برای نیل به پایداری سیاسی، اجتماعی، اقتصادی مطالبه می‌کند. گردشگری شهری هنگامی‌می‌تواند مفید واقع شود که در رابطه با دیگر کارکردهای شهری باشد. مفهوم پایداری شهری خود دربرگیرنده تعامل سه عامل ۱- محیطی ۲- اجتماعی ـ اقتصادی، فرهنگی و ۳ـ کالبدی است (همان). مهم‌ترین سیاستهای گردشگری پایدار شهری عبارت است از:

- ارتقاء توسعه محلی و اصلاح کیفیت زندگی جوامع میزبان؛
- ترویج ویژگیهای فرهنگی، محلی و تصویر مقاصد گردشگری؛
- هماهنگی بین نیازهای کیفیت تجارب گرشگری و کیفیت زندگی ساکنان؛
- حفظ کیفیت محیط زیست که هم جامعه میزبان و هم گردشگران به آن وابسته‌اند؛

در نگرشهای مدیران و برنامه‌ریزان شهری به توسعه پایدار شهری، در نظر گرفتن ثبات در سیاست‌گذاریها، تمرکززدایی، عدالت اجتماعی، برابری، امنیت، بهره‌وری و اشتغال جوامع میزبان و گردشگران ضرورت پیدا می‌کند. امروزه گردشگری یک موضوع مورد توجه بیشتر کشورها است به‌طوریکه اتحادیه اروپا این صنعت را یکی از اهداف اصلی خود قرار داده است. علت این امر این است که گردشگری باعث افزایش فرهنگ شهروندی، رشد و ایجاد اشتغال، توسعه منطقه‌ای، مدیریت فرهنگی و منابع طبیعی و تقویت هویت اروپایی می‌شود در واقع گردشگری می‌تواند باعث توسعه پایدار در مناطق شهری از طریق بهبود تجارت بدون رقابت، کاهش مشکلات اجتماعی و حفظ محیط فرهنگی و طبیعی شود (تقوایی و اکبری، ۱۳۸۸). تحقق گردشگری پایدار شهری، نیازمند شهری پایدار و انسانهایی با کنشهای فرهنگ شهرنشینی است. آنچه در توسعه گردشگری پایدار شهری بر آن تأکید می‌شود، علاوه بر رهاوردهای

1. Pacione

اقتصادی و اجتماعی این صنعت برای شهروندان و شهرها، اهمیت به تداوم برنامه‌های توسعه گردشگری در زمان (توجه به نسلهای آینده) و آثار توسعه در مکان جغرافیایی (اثرات زیست محیطی) است (زاهدی، ۱۳۸۲).

۳- اسکان غیررسمی

اسکان غیررسمی درجهان پیشینه طولانی دارد. از زمان شکل‌گیری تاکنون با عناوین متعددی چون اسکان غیررسمی، سکونتگاههای خودرو و نابسامان، اجتماعات آلونکی، اسکان نابهنجار و خودانگیخته نامیده می‌شود. اسکان غیررسمی ازجمله پدیده‌های ناشی از شهرنشینی شتابان معاصر و از جلوه‌های بارز فقر شهری است که به‌صورت خودرو در درون یا اطراف شهرها ظاهر شده است. اینگونه سکونتگاهها با تجمعی از قشرهای کم درآمد و غالباً با مشاغل غیررسمی و شیوه‌ای از شهرنشینی ناپایدار همراهند و زمینه مناسبی برای بروز آسیبهای اجتماعی به شمار می‌روند (علی آبادی، ۱۳۸۱). اسکان غیررسمی پدیده‌ای گذرا و ناپدیدشدنی نیست و در سطح کشورهای در حال توسعه به شدت درحال گسترش است. از این‌رو در مهم‌ترین اسناد جهانی و از جمله در اهداف توسعه هزاره به ضرورت بهبود سریع این وضعیت اشاره شده است (صرافی، ۱۳۸۱). سکونتگاه غیررسمی را می‌توان به‌عنوان منطقه‌ای مسکونی تعریف کرد که بدون مطالبه قانونی برای دریافت زمین یا اجازه از سوی مقامات مربوط، برای خانه شکل گرفته است (هادی‌زاده بزاز، ۱۳۸۲). در برداشتی کلی ایجاد و بروز محدوده‌های اسکانهای غیررسمی جزئی از فرآیند عدم تعادل شهری، منطقه‌ای و سازوکار دوگانه اقتصادی در سطح جامعه تلقی می‌شود. در این فراگرد جمعیتی، به دلیل عدم پاسخگویی بازار رسمی، نواحی بی‌دفاع و فاقد نظارت، عرصه اسکان گروههای کم درآمد شهری می‌شود که توان رقابت در بازار رسمی را نداشته و از نظر میزان درآمد نیز اولویتهای دیگری را دارا هستند (بلاغی، ۱۳۸۴).

۴- رفاه اجتماعی

توسعه پایدار شهری این امکان را فراهم می‌کند تا سخن بهبود ساختار فضایی شهرسازی

و مسکن... ترمیم و بازسازی محیط زیست شهری تلفیق و اختلاط کاربریهای شهری و بهبود حمل و دسترسی، خدمات و تسهیلات شهری و افزایش کیفیت زندگی شهری از جدایی گزینی فضایی و مسکن جلوگیری به عمل آورده و راهکارهایی را برای افزایش رفاه شهروندی و رضایتمندی اجتماعی فراهم آورد. نبود رفاه اجتماعی و عدم گسترش کمی و کیفی تأمین اجتماعی می‌تواند چالش گاه توسعه پایدار و ثبات سیاسی و اقتصادی، همبستگی اجتماعی و سلامت زیست محیطی به شمار می‌آید. از این جهت که راهبردهای معطوف به رفاه اجتماعی امری مؤثر بر تمامی جنبه‌های سیاست‌گذاری نظام است. التفات همزمان به مفاهیم توسعه انسانی پایدار و بهره گیری از سرمایه اجتماعی و مشارکت همگانی در مفاهیم توسعه پایدار امری اساسی به نظر می‌آید. بهینه‌سازی توزیع عادلانه درآمد، بیمه اجتماعی و خدمات درمانی تأمین شغلی و آسایش روانی از مفاهیم رفاه اجتماعی به حساب می‌آیند.

۴-۱- رویکردهای توسعه پایدار شهری برای افزایش رفاه شهروندی

در زمینه افزایش رفاه شهروندی، پنج رویکرد توسعه پایدار شهری وجود دارد که در مقاله حاضر تنها به ملاحظات اقتصادی و اجتماعی- فرهنگی خواهیم پرداخت.

- ملاحظات اجتماعی- فرهنگی
- ملاحظات کالبدی و فضایی
- ملاحظات زیست محیطی
- ملاحظات اقتصادی
- ملاحظات سیاستی و مدیریتی (تقوایی و محمودی نژاد، ۱۳۸۵)

۱) ملاحظات اجتماعی- فرهنگی: این رویکرد از این مهم ناشی می‌شود که نمی‌توان ساختار شهری را بدون ساختار فرهنگی و اجتماعی آن مورد ارزیابی قرار داد، چنانکه رفاه اجتماعی دارای معیارهای فرهنگی خاصی است که باید در روند توسعه پایدار شهری به آنها توجه شود. براین اساس به برخی ملاحظات فرهنگی و اجتماعی در توسعه پایدار

شهری برای افزایش رفاه شهروندی اشاره می‌شود: محور قرار دادن انسان در فرآیند توسعه پایدار شهری، کاهش میزان مهاجرتهای شهری، بهبود کیفیت زندگی، عدالت اجتماعی و...

۲) ملاحظات اقتصادی: در راستای افزایش رفاه شهروندی در بستر توسعه پایدار ساختار شهری باید تلاش برآن باشد تا ضمن التفات به تمام طبقات اجتماعی و خاصه طبقات آسیب‌پذیر اجتماع و یا اقشار خاص اجتماعی امکان بهره‌مندی عام از مسکن و خدمات شهری با نسبت بهینه فراهم شود. بدون رفع مشکلات اقتصادی ساکنان شهری نمی‌توان توسعه‌ای پایدار را در نظام شهری فراهم کرد. این مهم در روند توسعه پایدار دشوارترین بخش را تشکیل می‌دهد که باید در راس اهداف سیاستهای دولتی در راستای توسعه پایدار مبتنی بر توسعه انسانی قرار گیرد زیرا که بدون تأمین حداقل مایحتاج زندگی نمی‌توان انتظار داشت که رفاه اجتماعی همگانی در ساختار شهری ایجاد شود. اهم ملاحظات اقتصادی شامل موارد زیر است: افزایش درآمد، ایجاد امنیت شغلی، بهبود شرایط کسب و کار، توسعه زیر ساختها و...

روش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از لحاظ نحوه پردازش اطلاعات از نوع تحقیقات تحلیلی-همبستگی است. پژوهش حاضر دارای دو جامعه آماری می‌باشد که شامل: ۱- جامعه آماری اول شامل کلیه مدیران ارشد، میانی و کارشناسان شهرداری شهرستان اسلامشهر، به دلیل جمعیت محدود جامعه آماری، حجم نمونه و جامعه آماری معادل یکدیگر قرار گرفته شده‌اند. تعداد افراد این گروه ۳۰ نفر تعیین گردید. ۲- جامعه آماری دوم شامل ساکنان حاشیه‌نشین شهرستان اسلامشهر بوده است. حجم این جامعه آماری ۴۸۵۶۸۸ نفر است. بر اساس فرمول کوکران و به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای چندمرحله‌ای ۳۱۶ نفر از بین ساکنان انتخاب شده است. این محاسبه با سطح خطای ۵٪ صورت می‌گیرد.

در دو بخش داده‌های پژوهش گردآوری گردیده است. در بخش اول برای تکمیل مبانی

تئوریک و نظری پژوهش از روش کتابخانهای شامل بررسی کتابهای مرجع، مقالات و پژوهشها، پایان‌نامه‌های دانشجویی و دیگر اسناد و نوشته‌ها استفاده گردیده است. در بخش دوم، برای جمع‌آوری اطلاعات از روشهای میدانی شامل مصاحبه نیمه‌ساختارمند و پرسشنامه (محقق ساخته) استفاده شده است که گویه‌های موجود در پرسشنامه با توجه به ادبیات تحقیق و بر اساس یافته‌های موجود در حوزه گردشگری مشخص شده‌اند. برای بررسی روایی پرسشنامه از روایی صوری استفاده شده است. بدین‌صورت که پرسشنامه توسط جمعی از اساتید و صاحبنظران این رشته مورد بررسی قرار گرفت، هر سؤال ارزیابی و در نهایت پرسشنامه تأیید گردید. برای سنجش پایایی ابزار مورد استفاده در پژوهش از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. نتایج سنجش پایایی پرسشنامه مورد استفاده در جدول (۱) بیان شده است، که ضریب آلفای حداقل ۰/۹ برای دو پرسشنامه تحقیق، نشان‌دهنده پایایی مناسب ابزار مورد استفاده است.

جدول (۱) ضریب آلفا کرونباخ برای پرسشنامه‌های تحقیق

نوع پرسشنامه	تعداد متغیرها	α
پرسشنامه مسئولین شهری	۶۱	۰/۹۴۶
پرسشنامه مردم محلی	۶۰	۰/۹۱۸

یافته‌ها

توصیف بافت نمونه

در این تجزیه و تحلیل، پژوهشگر داده‌های جمعیت‌شناختی جمع‌آوری شده از نمونه‌های آماری را با استفاده از ابزارهای تجزیه و تحلیل توصیفی مورد بررسی قرار داده که طی آن به اختلاف دیدگاه دو جامعه آماری در گویه‌های موجود می‌پردازد. نتایج به‌دست آمده از تجزیه و تحلیل داده‌های جمعیت‌شناختی بر اساس آمار توصیفی به‌صورت بررسی جنس، سن، میزان تحصیلات و دو فاکتور متمایز در جامعه‌های آماری یعنی سابقه زندگی در محل برای مردم محلی و پست سازمانی برای جامعه کارشناسان به‌صورت زیر می‌باشد (جداول ۲)

جدول (۲) ویژگیهای جمعیتی

عوامل جمعیت شناسی (**مردم محلی**)		f	٪
جنس	زن	۱۱۴	۲/۳۶
	مرد	۲۰۱	۸/۶۳
سن	۲۶>	۱۶۴	۱/۵۲
	۳۵-۲۶	۱۰۲	۴/۳۲
	۴۵-۳۶	۳۷	۷/۱۱
	۴۵<	۱۲	۸/۳
سابقه زندگی در منطقه	کمتر از یک سال	۲۰	۳/۶
	۱-۵ سال	۴۵	۳/۱۴
	۵-۱۰ سال	۵۷	۱/۱۸
	بیش از ۱۰ سال	۱۹۳	۳/۶۱
وضعیت تحصیلات	ابتدایی و راهنمایی	۲۵	۹/۷
	دیپلم و فوق دیپلم	۱۹۳	۳/۶۱
	کارشناسی و بالاتر	۹۷	۸/۳۰
عوامل جمعیت‌شناسی (کارشناسان)		f	٪
جنس	زن	۱۸	۶۰
	مرد	۱۲	۴۰
سن	۲۶>	۶	۲۰
	۳۵-۲۶	۲۴	۸۰
	۴۵-۳۶	۰	۰
	۴۵<	۰	۰
وضعیت تحصیلات	دیپلم و زیر دیپلم	۰	۰
	کارشناسی	۱۸	۶۰
	کارشناسی ارشد	۱۲	۴۰
پست سازمانی	مدیر ارشد	۰	۰
	مدیر اجرایی	۹	۳۰
	کارشناس	۹	۳۰
	سایر	۱۲	۴۰

آزمون نقش گردشگری شهری در فقرزدایی و حل مسائل اجتماعی-فرهنگی و محیطی سکونتگاههای غیررسمی

۱- آزمون نقش گردشگری شهری در فقرزدایی سکونتگاههای غیررسمی (از دیدگاه مردم محلی و مسئولین شهری)

برای مشخص شدن مهم‌ترین عوامل که با رشد و گسترش گردشگری شهری در کاهش فقر تأثیر می‌گذارند، از نظر مردم محلی از آزمون رتبه‌بندی فریدمن استفاده شده است. نتایج جدول ۵ نشان می‌دهد که رتبه‌های عوامل مذکور از نظر آزمون فریدمن متفاوت می‌باشد (X^2=۳۲/۲۹، p<۰/۰۱). بنابراین تفاوت معنی‌داری بین رتبه‌های عوامل بیان شده، وجود دارد. نتیجه این آزمون نشان می‌دهد که «توسعه تشکیلات گردشگری و افزایش فضاهای تجاری» در رتبه اول از نظر مردم محلی قرار می‌گیرد. رتبه‌بندی باقی عوامل در جدول (۳) ارائه شده است.

در رابطه با رتبه‌بندی عوامل مؤثر در کاهش فقر با رشد گردشگری شهری از نظر مسئولان نیز، نتیجه آزمون فریدمن (X^2=۱۰۱/۵۰، p<۰/۰۰۱) نشان داد که عوامل توسعه تشکیلات گردشگری و افزایش فضاهای تجاری، توسعه زیرساختها و افزایش شغلهای مرتبط با گردشگری به ترتیب مهم‌ترین عوامل مؤثر در کاهش فقر با رشد گردشگری شهری از دیدگاه مسئولین شهری می‌باشند.

۲- آزمون نقش گردشگری شهری در حل مسائل اجتماعی-فرهنگی و محیطی سکونتگاههای غیررسمی (از دیدگاه مردم محلی)

برای مشخص شدن مهم‌ترین عوامل مؤثر بر نقش گردشگری شهری بر مسائل اجتماعی، فرهنگی و محیطی **سکونتگاههای غیررسمی** از نظر مردم محلی از آزمون رتبه‌بندی فریدمن استفاده شده است. نتایج در جدول ۱۰ نشان می‌دهد که رتبه‌های عوامل مذکور از نظر آزمون فریدمن متفاوت می‌باشد (X^2=۸۶/۹۲، p<۰/۰۰۱). بنابراین تفاوت معنی‌داری بین رتبه‌های عوامل بیان شده، وجود دارد که در جدول (۵)، رتبه‌های عوامل مشخص شده است. نتیجه این آزمون نشان می‌دهد که امنیت پایدار، توجه به پاکیزگی محورهای گردشگری شهری گردشگری

و ایجاد شادی و سر زندگی به ترتیب مهم‌ترین عوامل مؤثر بر مسائل اجتماعی، فرهنگی و محیطی **سکونتگاههای غیررسمی** با رشد گردشگری شهری از دیدگاه مردم محلی می‌باشند.
همچنین، نتیجه آزمون فریدمن برای مشخص شدن مهم‌ترین عامل در نقش گردشگری شهری بر مسائل اجتماعی، فرهنگی و محیطی سکونتگاههای غیررسمی از نظر مسئولان شهری (X^2=۲۳/۵۴، p<۰/۰۵) نشان داد که «بهبود کیفیت زندگی» در رتبه اول از نظر مسئولان شهری قرار می‌گیرد. رتبه‌بندی باقی عوامل در جدول (۶) ارائه شده است.

۳- مقایسه دیدگاه مردم محلی و مسئولان شهری در زمینه نقش گردشگری شهری در فقرزدایی سکونتگاههای غیررسمی

نتایج حاصل از آزمون من ویتنی نشان داد که دیدگاه مردم محلی و مسئولان شهری در زمینه نقش گردشگری شهری در فقرزدایی سکونتگاههای غیررسمی در سه گویه افزایش شغلهای مرتبط با گردشگری، توسعه زیرساختها و توسعه تشکیلات گردشگری و افزایش فضاهای تجاری دارای اختلاف معنی‌داری می‌باشد. بر خلاف دیدگاه مردم محلی، مسئولان شهری اعتقاد دارند که راهکار بهبود وضعیت کنونی افزایش شغلهای مرتبط با گردشگری، توسعه زیرساختها و توسعه تشکیلات گردشگری و افزایش فضاهای تجاری می‌باشد. اگرچه بهره‌برداران نظر متفاوتی داشته و این عوامل را هم‌سطح یا پایین‌تر از عوامل دیگر در زمینه نقش گردشگری شهری در کاهش فقر سکونتگاههای غیررسمی می‌دانند (جدول ۴).

جدول (۳) رتبه‌های عوامل مؤثر در کاهش فقر با رشد گردشگری شهری از دیدگاه مردم محلی و مسئولین شهری

عوامل	مردم محلی (n=۳۱۵)		مسئولین شهری (n=۳۰)	
	میانگین رتبه‌ای	رتبه	میانگین رتبه‌ای	رتبه
افزایش درآمد	۷/۰۵	۱۳	۷/۵۵	۷
افزایش شغلهای مرتبط با گردشگری	۷/۱۳	۱۲	۹/۱۰	۳
بهبود شرایط کسب و کار	۷/۹۴	۲	۸/۱۰	۵
ایجاد امنیت شغلی	۷/۶۳	۵	۴/۹۵	۱۳
افزایش ارزش املاک برای مالکین اراضی و املاک واقع در مناطق محروم	۷/۶۰	۷	۷/۱۰	۸
رونق صنعتی شهر و به تبع آن افزایش درآمد کارگری	۷/۶۱	۶	۸/۰۵	۶
توسعه زیرساختها	۷/۲۱	۱۱	۹/۳۰	۲
ورود سرمایه‌ها و سرمایه‌گذاریهای خارجی به شهر	۷/۳۳	۱۰	۷/۰۵	۹
توسعه تشکیلات گردشگری و افزایش فضاهای تجاری	۷/۹۵	۱	۱۰/۸۰	۱
رشد ساخت و ساز و نوسازی در سطح شهر و حاشیه آن	۷/۹۱	۳	۷/۵۵	۷
معرفی شهر به‌عنوان یک قطب گردشگری	۷/۵۳	۸	۵/۰۵	۱۲
احیاء و تقویت بازار صنایع دستی و تولیدات محلی	۷/۴۶	۹	۶/۷۵	۱۰
تنوع اقتصاد محلی	۷/۰۲	۱۴	۵/۲۵	۱۱
ایجاد فعالیتهای کارآفرینی	۷/۶۴	۴	۸/۴۰	۴
–	$p<$ ۰/۰۱ X^2 =۳۲/۲۹		$p<$ ۰/۰۰۱ X^2 =۱۰۱/۵۰	

جدول (۴) مقایسه دیدگاه مردم محلی و مسئولان شهری در زمینه نقش گردشگری شهری در فقرزدایی مناطق زاغه‌نشین

متغیر	میانگین رتبه‌ای		U	P
	مردم محلی	مسئولان شهری		
افزایش درآمد	۳/۴	۳/۶	۱۴۸۶ ns	۰/۷۵
افزایش شغلهای مرتبط با گردشگری	۳/۳۶	۴	۱۰۶۱ *	۰/۰۵
بهبود شرایط کسب و کار	۳/۶۵	۳/۸	۱۵۵۸ ns	۰/۹۵
ایجاد امنیت شغلی	۳/۷۱	۳/۱	۱۱۹۴/۵ ns	۰/۱۸
افزایش ارزش املاک برای مالکین اراضی و املاک واقع در مناطق محروم	۳/۵۸	۳/۶	۱۵۶۹/۵ ns	۰/۹۸
رونق صنعتی شهر و به تبع آن افزایش درآمد کارگری	۳/۵۸	۳/۸	۱۴۶۳/۵ ns	۰/۶۸
توسعه زیرساختها	۳/۳۱	۴	۱۰۰۸ *	۰/۰۴
ورود سرمایه‌ها و سرمایه‌گذاریهای خارجی به شهر	۳/۵۱	۳/۶	۱۵۴۰ ns	۰/۹
توسعه تشکیلات گردشگری و افزایش فضاهای تجاری	۳/۷	۴/۳	۱۰۵۰ *	۰/۰۵
رشد ساخت و ساز و نوسازی در سطح شهرد و حاشیه آن	۳/۶۱	۳/۷	۱۵۷۰ ns	۰/۹۸
معرفی شهر به‌عنوان یک قطب گردشگری	۳/۵۵	۳/۲	۱۲۷۳/۵ ns	۰/۲۸
احیاء و تقویت بازار صنایع دستی و تولیدات محلی	۳/۵۵	۳/۶	۱۵۷۴ ns	۰/۹۹۷
تنوع اقتصاد محلی	۳/۴۱	۳/۳	۱۴۴۷ ns	۰/۶۵
ایجاد فعالیتهای کارآفرینی	۳/۵۶	۳/۹	۱۳۷۶ ns	۰/۴۸

ns : عدم معنی‌داری $p<$ ۰/۰۱ ** $p<$ ۰/۰۵ *

جدول (۵) رتبه‌های عوامل مؤثر بر مسائل اجتماعی، فرهنگی و محیطی مناطق زاغه‌نشین از دیدگاه مردم محلی و مسئولین شهری

عوامل	مردم محلی (n=۳۱۵)		مسئولین شهری (n=۳۰)	
	میانگین رتبه‌ای	رتبه	میانگین رتبه‌ای	رتبه
افزایش تماس گردشگران با شهروندان و تقویت ارتباطات بین فرهنگی	۵/۵۴	۱۲	۷/۴۵	۲
رشد ارتباطات ساکنان با سایر افراد شهر	۶/۰۶	۱۰	۶/۳۰	۷
نوسازی، حفاظت و نگهداری بهتر بافتهای تاریخی و گردشگری و آثار فرهنگی	۶/۶۷	۷	۶/۲۰	۸
توجه به پاکیزگی محورهای گردشگری شهری گردشگری	۶/۹۴	۲	۶/۴۵	۶
بهبود کیفیت زندگی	۶/۸۳	۵	۸	۱
ایجاد شادی و سر زندگی	۶/۹۱	۳	۶/۷۵	۵
بهبود امکانات گذران اوقات فراغت (فضاهایی که اوقات فراغت را در آن می‌گذرانند)	۶/۸۸	۴	۷/۲۵	۳
تمرکززدایی	۵/۸۱	۱۱	۵/۷۵	۱۰
عدالت اجتماعی	۶/۶۹	۶	۶/۱۰	۹
امنیت پایدار	۶/۹۷	۱	۵/۶۵	۱۱
مشارکت دموکراتیک مردم و جوابگویی	۶/۱۷	۹	۵/۲۰	۱۲
بهبود مدیریت ضایعات	۶/۵۴	۸	۶/۹۰	۴
–	X^2 =۸۶/۹۲ $p<$ ۰/۰۰۱		X^2 =۲۳/۵۴ $p<$ ۰/۰۵	

جدول (۶) مقایسه دیدگاه مردم محلی و مسئولان شهری در زمینه نقش گردشگری شهری در مسائل اجتماعی، فرهنگی و محیطی مناطق زاغه‌نشین

متغیر	میانگین رتبه‌ای		U	p
	مردم محلی	مسئولان شهری		
افزایش تماس گردشگران با شهروندان و تقویت ارتباطات بین فرهنگی	۳/۱۴	۳/۹	۱۰۴۱/۵ *	۰/۰۵
رشد ارتباطات ساکنان با سایر افراد شهر	۳/۴۶	۳/۷	ns۱۴۶۵	۰/۶۹
نوسازی، حفاظت و نگهداری بهتر بافتهای تاریخی و گردشگری و آثار فرهنگی	۳/۶۳	۳/۶	ns۱۴۵۹	۰/۶۹
توجه به پاکیزگی محورهای گردشگری شهری	۳/۷	۳/۷	ns۱۵۱۳	۰/۸۲
بهبود کیفیت زندگی	۳/۳۹	۴	۱۱۱۲ *	۰/۰۵
ایجاد شادی و سر زندگی	۳/۶۹	۳/۹	ns۱۵۰۴	۰/۸
بهبود امکانات گذران اوقات فراغت (فضاهایی که اوقات فراغت را در آن می‌گذرانند)	۳/۷۱	۴	ns۱۴۵۶	۰/۶۸
تمرکززدایی	۳/۳۷	۳/۶	ns۱۴۲۰	۰/۵۸
عدالت اجتماعی	۳/۶۴	۳/۶	ns۱۵۲۴	۰/۸۵
امنیت پایدار	۳/۷۲	۳/۵	ns۱۳۶۹/۵	۰/۴۶
مشارکت دموکراتیک مردم و جواب‌گویی	۳/۵۳	۳/۵	ns۱۵۲۵	۰/۸۶
بهبود مدیریت ضایعات	۳/۶۴	۳/۸	ns۱۴۳۷/۵	۰/۶۲

ns : عدم معنی‌داری ** $p<$ ۰/۰۱ * $p<$ ۰/۰۵

۴- مقایسه دیدگاه مردم محلی و مسئولان شهری در زمینه نقش گردشگری شهری در مسائل اجتماعی، فرهنگی و محیطی سکونتگاههای غیررسمی

نتایج حاصل از آزمون من ویتنی نشان داد که دو گروه مردم محلی و مسئولان شهری در زمینه نقش گردشگری شهری در مسائل اجتماعی، فرهنگی و محیطی سکونتگاههای

غیررسمی در دو گویه اختلاف‌نظر معنی‌داری با یکدیگر دارند. مسئولان شهری بر خلاف دیدگاه مردم محلی معتقدند که دو شاخص اجتماعی و فرهنگی، افزایش تماس گردشگران با شهروندان و تقویت ارتباطات بین فرهنگی و بهبود کیفیت زندگی عوامل اصلی نقش گردشگری شهری در مسائل اجتماعی، فرهنگی و محیطی سکونتگاههای غیررسمی محسوب می‌شوند. در این زمینه در سایر گویه‌ها دیدگاه مردم محلی و مسئولان شهری با یکدیگر تفاوتی ندارد و بسیار نزدیک به هم است (جدول ۶).

بحث

پیامد گسترش شهرنشینی سریع در ایران، پیدایش شهرهای بزرگ و ایجاد سکونتگاههای غیررسمی با بافت نابسامان و مسکن نابهنجار است که ساکنان آن معمولاً مهاجران روستایی یا قشرهای کم درآمد شهری هستند که به مشاغل کاذب و حاشیه‌ای می‌پردازند. ساکنین این محله‌ها از مشارکت اجتماعی و تعلق شهروندی پایینی برخوردارند و از خدمات ارائه شده در این محلات به هیچ وجه راضی نیستند. با توجه به گسترش فقر و بیکاری در سکونتگاههای غیررسمی، ساکنین این محله‌ها بیشتر در معرض آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی هستند، آنان مسائل و مشکلات زیاد اقتصادی و اجتماعی دارند که لازم است مسئولان در رفع و حل این مشکلات اقدامات جدی نمایند و به خواسته‌ها و نیازهای ساکنان این محله‌ها به‌عنوان شهروند توجه نمایند، زیرا فقر فرهنگی و مشکلات مالی ساکنان این مناطق و در حاشیه بودن آنها از یک سو و دیدن زندگی شهرنشینانی که از امکانات زندگی امروزی بهره‌مند هستند از سوی دیگر، سبب ایجاد نارضایتی عمیق در بین این بخش از قشرهای جامعه می‌شود و این امر گاه می‌تواند باعث ایجاد آسیب‌های اجتماعی شود.

اهمیت هر یک از عوامل مؤثر در کاهش فقر و اسکان غیررسمی با رشد گردشگری شهری از نظر مسئولین شهری نیز نشان داد سه شاخص توسعه تشکیلات گردشگری و

افزایش فضاهای تجاری، توسعه زیرساختها و افزایش شغلهای مرتبط با گردشگری به ترتیب با اهمیت‌ترین و سه شاخص معرفی شهر به‌عنوان یک قطب گردشگری، ایجاد امنیت شغلی و رشد ساخت و ساز و نوسازی در سطح شهر و حاشیه آن کم اهمیت‌ترین عوامل می‌باشند. این بخش از مطالعه با تحقیقات بروجنی (۱۳۹۱)، فرنزل[1] (۲۰۱۳) و چگا و موساکا[2] (۲۰۱۳) که بیان می‌دارند گردشگری شهری در رفع فقر و افزایش منافع ساکنان و بهبود شرایط زندگی مناطق زاغه‌نشین مفید بوده است مطابقت دارد.

همچنین با اولویت‌بندی عوامل مؤثر در مسائل اجتماعی، فرهنگی و محیطی سکونتگاههای غیررسمی با رشد گردشگری شهری از نظر مسئولین شهری مشخص شد که به ترتیب شاخصهای بهبود کیفیت زندگی، افزایش تماس گردشگران با شهروندان و تقویت ارتباطات بین فرهنگی و بهبود امکانات گذران اوقات فراغت (فضاهایی که اوقات فراغت را در آن می‌گذرانند) مهم‌ترین و تمرکززدایی، امنیت پایدار و مشارکت دموکراتیک مردم و جوابگویی کم اهمیت‌ترین عوامل در این زمینه می‌باشند این بخش از تحقیق با مطالعات کاظمی (۱۳۸۲)، تقوایی و صفرآبادی (۱۳۹۰)، بیرانوندزاده و رستم‌گورانی (۱۳۸۹) و مهدوی (۱۳۸۳) که بیان می‌دارند توسعه صنعت گردشگری شهری موجب ایجاد تغییراتی در مسائل اجتماعی، فرهنگی و محیطی مناطق زاغه‌نشین و اسکان غیررسمی از جمله امکانات فرهنگی، مراکز تفریحی، ورزشی، افزایش روابط اجتماعی، مبادلات فرهنگی، ایجاد آگاهی در زمینه حرفه‌ها، تقویت هویت فرهنگی شهر، کاهش مهاجرت، اصلاح بافت و ساختار سنتی و ایجاد فعالیتهای خدماتی می‌گردد همسویی دارد.

حل مشکل سکونتگاههای غیررسمی در شناخت ابعاد مختلف مسائل آنها و بهره‌گیری از مشارکتشان در پیدا کردن راه‌حلهای اقتصادی و اجتماعی نهفته است. تحقق راهبردهای

1. Frenzel
2. Chege and Mwisukha

توسعه گردشگری شهری پایدار، یکی از مهم‌ترین پیشنهادات برای کاهش فقر و بهبود شرایط فرهنگی و اجتماعی در این مناطق می‌باشد.

با توجه به مطالب بیان شده در این تحقیق چند پیشنهاد کاربردی به شرح زیر ارائه می‌گردد:

- ایجاد هماهنگی و همکاری میان شهرداری و شورای شهر با سایر سازمانهای بخشی در امور توسعه شهری از طریق ایجاد کمیته‌های ویژه برای توسعه گردشگری و رفاه عمومی در مناطق محروم شهر
- توسعه سیستم حمل و نقل مناطق محروم در جهت دسترسی مناسب
- ایجاد کمپها و مراکز تفریحی در سکونتگاههای غیررسمی علاوه بر استفاده مردم محلی، به منطور جذب گردشگران شهری به این مناطق
- تهیه طرحهای ویژه گردشگری برای توسعه گردشگری پایدار شهری در سکونتگاههای غیررسمی شهر
- تأکید بر خودیاری و مشارکت ساکنین در به‌سازی و ساماندهی محله‌های سکونتگاههای غیررسمی
- توجه به رونق مشاغل محلی و حذف مشاغل کاذب در جهت منافع اقتصادی ساکنین

منابع و مآخذ

References

-اورباس لی، آ. (۱۳۸۰). کویدلین برگ موفق در توسعه گردشگری. ترجمه حیات عامری. ***نشریه شهرداریها***، دوره ۳، ص۵۴.

-پاپلی‌یزدی، م. ح. و سقایی، م. (۱۳۹۰). ***گردشگری، ماهیت و مفاهیم***. چاپ ششم، تهران: سمت.

-تقوایی، ع. ا. و محمودی نژاد، ه. (۱۳۸۵). توسعه پایدار شهری و رفاه اجتماعی شهروندی. ***مجله جستارهای شهرسازی***، شماره ۱۵ و ۱۶، ۳۶-۴۷.

-تقوایی، م. و اکبری، م. (۱۳۸۸). ***مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی و مدیریت گردشگری شهری***. اصفهان: نشر پیام علوی.

-زاهد زاهدانی، س. (۱۳۶۹). ***حاشیه نشینی***. شیراز: دانشگاه شیراز.

-رضوانی، ع. ا. (۱۳۸۵). ***جغرافیا و صنعت توریسم***. تهران: انتشارات پیام نور.

-صرافی، م. (۱۳۸۱). به سوی نظریه‌ای برای ساماندهی اسکان غیررسمی از حاشیه نشینی تا متن شهرنشینی.، ***فصلنامه هفت شهر***، سال سوم، شماره هشتم.

-علی آبادی، ج. (۱۳۸۱). اسکان غیررسمی و شهرداریها. ***ماهنامه شهرداریها***، شماره چهل و پنجم، سازمان شهرداریهای کشور.

-موحد، ع. (۱۳۸۶). ***گردشگری شهری***. اهواز: انتشارات شهید چمران.

-مولدان، ب. و بیلهارز، س. (۱۳۸۱). ***شاخصهای توسعه پایدار***. ترجمه نشاط حداد تهرانی و ناصر محرم نژاد، تهران: انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست.

- نقدی، ا. ا. و صادقی، ر. (۱۳۸۵). حاشیه نشینی چالشی فراروی توسعه پایدار شهری (با تأکید بر شهر همدان)**.** ***رفاه اجتماعی***، شماره ۲۰.

-نقدی، ا. ا. (۱۳۸۲). ***درآمدی بر جامعه‌شناسی شهری؛ انسان و شهر***. همدان: انتشارات فن آوران.

–هادی زاده بزاز، م. (۱۳۸۲). ***حاشیه نشینی و راهکارهای ساماندهی آن در جهان***. مشهد: شهرداری مشهد با همکاری نشر تیهو.

- Chege, P. & Mwisukha, A. (2013). ***Benefits of Slum Tourism in Kibera Slum in Nairobi***, Kenya.

- Dürr, E. (2012). Urban poverty, spatial representation and mobility: touring a slum in Mexico. International ***Journal of Urban and Regional Research***, 36 (4), 706-724.
- Frenzel, F. (2013). Slum tourism in the context of the tourism and poverty (relief) debate. DIE ERDE–***Journal of the Geographical Society of Berlin,*** 144 (2), 117-128.
- Glaeser, E. L. & Shapiro, J. M. (2001). Cities and warfare: the impact of terrorism on urban form, No. w8696, ***National Bureau of Economic Research***.
- Leman, E. & Cox, J. E. (1991). Sustainable urban development: Strategic considerations for urbanizina nations. ***Ekistics***, 58 (348), 216-224.
- Pacione, M. (2007). Urban environmental quality and human wellbeinga social geographical perspective. ***Landscape and Urban Planning***, 65 (1), 19-30.